

Препоръчан начин за цитиране на публикацията:

Величков, А. Психопатия и равни възможности. // Предизвикай правото!, 2025, № 1, с. 1–11

Автор: д-р Александър Величков

Психопатия и равни възможности

Ключови думи: психопатия, социопатия, увреждане, наказание

Резюме: Научните доказателства сочат, че психопатията е увреждане, причинено до голяма степен от фактори, свързани с генетиката и околната среда, което носи повишен риск от наказателно лишаване от свобода. Престъпниците психопати представляват етически проблем: от една страна, не е справедливо да ги караме да страдат, тъй като са жертви на увреждане, което е извън техен контрол; от друга, те трябва да бъдат санкционирани или поне задържани, за да бъде предпазено обществото. В тази статия ще предложа начин дилемата частично да се заобиколи. Възможно е да се инвестира в превантивни програми, които да разпознават психопатите преди да са нарушили закона и да им помагат да управляват поведението си, за да избегнат наказателни санкции. Няма известни лекове за психопатията, но може да има терапии, които ограничават нейните криминални прояви.

Keywords: psychopathy, sociopathy, impairment, punishment

Summary: Scientific evidence suggests that psychopathy is an impairment caused in large part by genetic and environmental factors, which carries a heightened risk of incarceration. Psychopathic criminals pose an ethical problem: on the one hand, it is unfair to make them suffer, since they are victims of an impairment that is outside of their control; on the other, they must be sanctioned, or at least detained, to protect society. In this report, I will propose one way to partially circumvent this dilemma. It is possible to invest in preventive programs that identify psychopaths and help them manage their behavior to avoid criminal sanctions. There are no known cures for psychopathy, but there might be therapies that limit its criminal expressions.

I. Въведение

Обсъждането на етическите проблеми, свързани с психопатията, е затруднено от няколко ключови и все още неразрешени въпроси: има ли изобщо такова психично разстройство, ако да – може ли да се каже, че уврежда *моралните* способности на засегнатите, до каква степен и по какъв начин? Отговорите на тези въпроси засягат дълбоки противоречия в няколко дисциплини, сред които психология, невронаука и философия.

Целта ми в тази статия не е да разреши тези въпроси, а да разгледам някои от етическите последици, ако условно приемем за верни определени теории за естеството на психопатията и морала. Ако приемем, че:

- 1) психопатията се дължи на умствено увреждане, което ограничава способността на засегнатите да действат от морални подбуди, и това води до по-голям шанс те да бъдат институционно лишени от свобода;
- 2) е справедливо да се предоставя помощ на хората с увреждания, с цел те да получават равенство на възможностите,

то следва, че *обществото трябва да въведе мерки, които да помагат на психопатите да се справят с ограниченията в моралните им способности*. Ползена аналогия е слепотата: справедливото общество осигурява различни видове помощи на слепците (финансови помощи, кучета-водачи), за да се постигне по-голямо равенство на възможностите. По подобен начин е справедливо да се въведат и политики, които да помогнат на психопатите да се справят с тяхната „морална слепота“, която носи голям риск от лишаване от свобода.[1]

На пръв поглед това теоретично заключение звучи невъзможно за прилагане на практика. Как може да компенсираш някого за моралните му ограничения? Неизбежно е например да се лишават от свобода престъпниците, които са опасни за обществото. Ще завърша статията с предложение за един вид практическо решение: предоставянето на

възможността за терапия, която да помага на психопатите да спазват закона и социалните норми, *преди* те да са ги нарушили.

II. Какво е „психопат“?

В момента няма официално призната клинична категория „психопат“. Най-близката диагноза, според авторитетната американска психиатрична асоциация, е „антисоциално личностно разстройство“ (АЛР; American Psychiatric Association, 2013). Характерно за него е, че засегнатите вредят на другите до степен, при която това им пречи да се впишат добре в обществото. Много от хората с АЛР не се справят с личните и професионалните си отговорности и/или извършват престъпления.

Въпреки че не е официално установено, съществуват хипотези, че *част от* хората с АЛР имат специфично психично заболяване, което може да се нарече *психопатия* (J. Blair, Mitchell, and K. Blair, 2005). Различното при психопатите е, че антисоциалните им прояви се дължат на мозъчно увреждане, най-вероятно в амигдалата, породено от генетични фактори (Kiehl, 2006). Това мозъчно увреждане уронва способността им да изпитват определени емоции, които могат да се нарекат „социални“ или „морални“: вина, разкаяние, емпатия, симпатия. Без тези емоции, психопатите са затруднени – или може би в някои случаи напълно неспособни – да се мотивират от морални съображения. За разлика от другите засегнати от АЛР или „обикновените“ престъпници, изглежда сякаш психопатите са *физически неспособни* да имат съвест. Психопатът, въпреки това, умее да разсъждава рационално. Това го прави още по-опасен. Може да постига целите си чрез всякакъв вид рационални, но неморални стратегии: манипулации, лъжи, заплахи, предателства.

Друга често наблюдавана склонност на психопатите е, че не показват грижа за собственото си дългосрочно благосъстояние. Това, че ще претърпят загуби в дългосрочен план (развод, уволнение, банкрут, правни санкции), не им пречи да преследват краткосрочните си желания. Възможно обяснение е, че са неспособни не само да изпитват

емпатия към другите, но и емпатия към бъдещото си аз, което е нужно, за да ги е грижа за дългосрочните им планове (Watson, 2013). Интересна роля може би играе и вината. Вината е емоция, която се проявява не само в прегрешения към другите, но и в прегрешения към себе си – например вината при ядене на торта, когато човек е на диета, или при пропускане на сесия от упражнения (“exercise guilt”). Може би неспособният да изпитва вина не умее да удържа на обещанията, които прави към себе си.

Важно е да се отбележи отново, че това са все още само хипотези. Не е напълно доказано, че мозъчното увреждане в амигдалата пречи на способността да се изпитват определени социални емоции (Deming, Heilicher and Koenigs, 2022). Не е ясно също така, че липсата на тези емоции ограничава уменията, които са нужни, за да се действа морално (или за грижата за личното дългосрочно благосъстояние). Според някои от най-популярните философски теории, например кантианството, източникът на морала е в разума, а не в емоциите, и следователно психопатът, стига да е способен на рационална мисъл, не може да загуби съвестта си.[2] Тези разногласия обаче не означават, че не трябва да вземем насериозно етическите въпроси, които ще се породят, ако това схващане за психопатията се окаже вярно. Най-малкото ако се установи, че хипотезите, касаещи психопатите, имат важни етически последствия, това трябва да послужи като причина те да се проучат много по-обстойно.

III. Морална и наказателна отговорност

Един от най-обсъжданите философски въпроси за психопатите е дали е редно те да носят морална и наказателна отговорност за провиненията си. Относно наказателната отговорност, в момента, изглежда, няма правен инструмент, който да оневинява психопатите, дори и на теория. Най-близкото е клаузата за невменяемост, която стандартно фигурира в наказателните кодекси. В България, това е чл. 33:

Чл. 33. (1) Не е наказателноотговорно лицето, което действа в състояние на невменяемост – когато поради умствена недоразвитост или продължително или

краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си.[3]

Ако се водим по описанието на психопата от раздел II, то той не задоволява условията за невменяемост. Първо, психопатът е рационален деятел, който има нормално възприятие на фактите. Той разбира свойствата и значението на действията си – знае, че извършва престъпление и последствията от това. В това отношение психопатът не е като например страдащия от шизофрения, който може да има изкривена представа за света около себе си. Психопатът разбира фактите, но те не са достатъчни, за да го подбудят да спазва закона. Второ, не изглежда, че на психопатите им липсва способността да ръководят постъпките си. Те могат да водят действията си по рационално взети решения, въпреки че не ги е грижа за собственото им благополучие в дългосрочен план. В заключение, дори и някои да смятат, че психопатите не трябва да бъдат наказателноотговорни, това явно не може да бъде постигнато чрез клаузата за невменяемост в настоящата ѝ формулировка.

Изглежда, освен това, че има важни практически причини, поради които психопатите не бива да бъдат лишавани от наказателна отговорност. Опасността от наказание, колкото и слабо да е усещана от психопатите, е може би единственото нещо, което има силата да ги възпира от престъпление. Ако наказанието бъде заменено с обгрижване в клиника, може би законът съвсем ще изгуби контрол над тях.

Независимо от изхода на този правен дебат, при всички случаи психопатите ще трябва да бъдат институционно лишени от свобода за по-сериозните си престъпления. Ако са доказано опасни за обществото, те ще трябва да бъдат изолирани или в затвор, или в психиатрична клиника. Може да има големи разлики в лишенията и времетраенето на тези изолации, но под някаква форма те ще претърпят лишаване от свобода.

Оставяйки настрана наказателната отговорност в правните системи, дали психопатите носят *морална отговорност* за прегрешенията си? Заслужават ли

психопатите реакциите, с които се обръщаме към другите хора, вършещи злодеяния – възмущение, гняв, порицание, наказание? Или, поради липсата им на морално разбиране, трябва по-скоро да се отнасяме към тях, както се отнасяме към злополучните природни стихии – единствено със съжаление и опит да предотвратим вредите, които могат да нанесат?

Това е сложен въпрос: най малкото, съществува голямо разнообразие от теории за моралната отговорност и съответно – голямо разнообразие от теории за отговорността на психопатите (Nelkin, 2015, Vargas and Nichols, 2007; Watson, 2011). Няма да се впускам в тази дискусия тук.[4] Вместо това, искам да се фокусирам върху проблем, който изглежда пренебрегнат от философската литература за психопатията: имат ли психопатите справедливо равенство на възможностите? На пръв поглед може да е трудно да се забележи, но въпросът за моралната отговорност и въпросът за равните възможности са концептуално отделни. Нека отново използваме аналогия. Въпросът дали един крадец от бедно семейство е морално и наказателно отговорен е различен от въпроса дали този беден крадец е имал равни възможности с по-богатите от него. Възможен е възглед, според който бедният трябва да понесе пълна морална и наказателна отговорност за кражбата си, но в същото време е и жертва на несправедливост, тъй като обществото не му е осигурило възможността да преследва образование и професии, които са отворени за по-богатите от него. По същия начин можем да разгледаме въпроса дали психопатите имат равни възможности, без да имаме мнение за това дали носят морална отговорност за престъпленията си.

IV. Равни възможности

Защо изобщо да ни интересуват равните възможности на тези с вродени увреждания? Една популярна традиция във философския егалитаризъм е „егалитаризъм на късмета“ (Cohen, 2000; Dworkin, 1981; Temkin, 2017). Според тази колекция от теории едно от изискванията за справедливост в държавата е да се осигури, в определени граници, компенсация за лошия „груб късмет“ (brute luck) на гражданите. Грубият късмет е всеки

късмет, който не е „изборен късмет“ (option luck), а изборен късмет е този, който следва от умишлени залози (например хазартни игри).[5] Следователно справедливата държава няма да компенсира загубата на пари в казиното (което е въпрос на лош изборен късмет), но ще компенсира вродената слепота (което е въпрос на лош груб късмет). Целта на компенсацията е да се осигурят равни възможности с тези на хората, незасегнати от лош груб късмет. Компенсацията също така трябва да е съвместима с основните права, свободи и отговорности на гражданите, които имат неприкосновен приоритет: недопустимо е например да се жертва свободата на словото, дори и това по някакъв начин да помогне за компенсацията на някоя група в неравностойно положение.

Има различни мнения за това колко усилия трябва да вложи обществото за този вид компенсация. Разбира се, при ограничени ресурси, не е възможно всички да бъдат напълно компенсирани за всеки вид груб късмет. Роналд Дуоркин предлага едно широко прието практично решение, което се основава на идеята за въображаема застрахователна схема (Dworkin, 1981). Накратко: гражданинът трябва да плаща данък, еквивалентен на вноската, която би се съгласил да плаща като застраховка срещу определен вид груб късмет. Държавната схема за компенсация ще се финансира от този данък. Част от тези изчисления ще трябва да са напълно хипотетични. Трябва да си представим, че не знаем дали ще бъдем родени например с вродена слепота: каква част от доходите си бихме платили като застраховка срещу тази възможност? Ако хората, мислещи трезво и рационално, биха плащали средно 2% от доходите си като вноски за застраховка в тази хипотетична ситуация, то трябва да съществува данък от 2%, който да се използва за помощ на хората с вродена слепота.

Нека се върнем към психопатията. Ако психопатията наистина е умствено увреждане, което е извън контрола на засегнатия и което води до негативни последици, то тя спада в категорията на лошия груб късмет; всеки един от нас можеше да е роден с психопатия. Отново сме в непозната територия обаче: не е сигурно какви негативни последици носи психопатията, но най-вероятно сред тях ще е високият риск за лишаване

от свобода или дори, според държавата, смъртно наказание. Според някои проучвания психопатите имат много по-висок шанс от другите да влезнат в затвора: въпреки че съставят 1% от населението, те съставят 15-25% от затворниците (Hare, 2003).

Тази статистика не е изненадваща предвид дефицитите на психопатите. Повечето хора спазват закона не само защото ги е страх от наказание, а и защото имат естествени социални емоции. Емпатията и симпатията помагат за загрижеността към другите, а вината и срамът действат като спирачки, когато има опасност да ги нараним. Без тази емоционална структура, липсва основата, която е нужна за голяма част от моралното възпитание. „Не те ли е срам?“ и „Как би се почувствал, ако и с теб се държат така?“ са въпроси, които нямат за какво да се захванат. Остава страхът от наказание. Но както споменах в раздел II, при психопатите се наблюдава липса на загриженост за собственото им дългосрочно благополучие. Липсата на грижа за себе си и другите означава и липса на спирачки, които държат далеч от престъпленията и затвора.

V. Решения

Както споменах, повечето от философската литература е насочена към въпроси, касаещи моралната и наказателната отговорност на психопатите. Но ако се фокусираме само върху това какво може да се направи *след като* вече са извършили престъпление, изпадаме в дилема. От една страна, задължително трябва да бъдат лишавани от свобода психопати, които са доказано опасни за обществото – независимо дали в затвор или в психиатрична клиника. Правото на сигурност на обикновените граждани е неприкосновено. От друга страна, лишаването от свобода означава, че държавата не е успяла да изпълни задължението си да компенсира за лошия груб късмет на психопатите. Лошият късмет, че си се родил с умствено увреждане, ще означава, че има значителен риск да бъдеш затворен в институция – най-вероятно затвор.

Може би дилемата би могла да се избегне, ако се намерят начини за лечение на психопатите *преди* да са извършили престъпление. В рамките на егалитаризма на късмета

такова лечение не трябва да нарушава основните човешки права и затова може само да бъде предлагано, а не налагано.

Как би изглеждала държавна политика за такова лечение? Идентифицирането на потенциални психопати (поне в тежките случаи) изглежда сравнително постижимо: диагностични тестове за психопатия се усъвършенстват от десетилетия, както и технологиите за сканиране на мозъка. По-трудните задачи са намирането на ефективно лечение и приемането му от засегнатите. Мнението на медицинските среди до момента е, че психопатията не може да се излекува, но е възможно да съществуват начини да се смекчат опасните ѝ прояви, например чрез когнитивна поведенческа терапия или медикаменти (Reidy, Kearns, and DeGue, 2013). Може би най-голямото препятствие е постигането на съгласие. Ако психопатът не го интересува дългосрочното му щастие, защо би се съгласил на лечение? Терапията за психопатия е все още слабо проучена сфера и още изследвания са нужни за разрешаването на тези проблеми.

Разбира се, дори и тази сравнително умерена политика крие опасности. Историята е свидетел на жестоки злоупотреби с понятията за психични разстройства в преследването на политически цели. Освен това психичните разстройства, поради естеството им, лесно могат да се диагностицират погрешно. Но опитът да се намерят решения за тези опасности и несигурности си заслужава, ако крайният резултат ще е общество, в което един източник на ужасни престъпления е изкоренен чрез добра координация между наука и политика. Ползата от предлагането на превантивно лечение за психопатията е двойна: едновременно ще предпази психопатите от самите себе си и ще предпази другите от тях.

Бележки

[1] Аналогията не е безпроблемна: за разлика от слепците, много хора може би ще се чувстват отблъснати от идеята да се предостави грижа за хората, които са способни на ужасяващи престъпления.

[2] Някой може да е ограничен морално при увреждане на емоциите, дори и разумът да е основният източник на морала. Това би било възможно според *хибридна* теория на моралната психология, според която разумът е нужен, за да се *разпознават* моралните ценности, но емоциите са нужни, за да *мотивират* лицето

да действа според тези ценности. При всички случаи в тази статия ще предположа, че липсата на емоции като вина, разкаяние и симпатия уронват уменията да се реагира правилно в морални ситуации.

[3] <https://justice.government.bg/home/normdoc/1589654529>

[4] Обсъждам моралната отговорност на психопатите във Velichkov (2003). Там защитавам незадоволителната теза, че правилното отношение към психопатите е амбивалентност, тъй като явлението представлява конфликт между две морални ценности: ретрибутивност и равнопоставеност. Те едновременно заслужават наказание, защото задоволяват условията за морална отговорност; но също така е несправедливо да търпят наказание за престъпленията си, тъй като увредданията им са предизвикани от (генетични) фактори, които са извън техен контрол.

[5] Термините са на Dworkin (1981).

Библиография

- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). American Psychiatric Association.
- Blair, J., Mitchell, D., & Blair, K. (2005). *The Psychopath: Emotion and the Brain*. Blackwell Publishing.
- Cohen, G. A. (2000). If You're an Egalitarian, How Come You're so Rich? *The Journal of Ethics*, 4(1/2), 1-26.
- Deming, P., Heilicher, M., & Koenigs, M. (2022). How reliable are amygdala findings in psychopathy? A systematic review of MRI studies. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 142, 104875.
- Hare, R. D. (2003). *The Hare Psychopathy Checklist-Revised*, 2nd edition. Toronto, ON: Multi-Health
- Kiehl, K. A. (2006). A cognitive neuroscience perspective on psychopathy: evidence for paralimbic system dysfunction. *Psychiatry Research*, 142(2-3), 107-128.
- Nelkin, D. K. (2015). Psychopaths, Incurable Racists, and the Faces of Responsibility. *Ethics*, 125(2), 357-390.

- Reidy, D. E., Kearns, M. C., & DeGue, S. (2013). Reducing psychopathic violence: A review of the treatment literature. *Aggression and Violent Behavior, 18*(5), 527-538.
- Temkin, L. (2017). Equality as Comparative Fairness. *Journal of Applied Philosophy, 34*(1), 43-60.
- Vargas, M., & Nichols, S. (2007). How to be fair to psychopaths. *Philosophy, Psychiatry, and Psychology, 14*(2), 153-155.
- Velichkov, Alexander. *Responsibility and Ambivalence [Doctoral Dissertation]*. Lund: Lund University, 2023
- Watson, G. (2011). The Trouble with Psychopaths. In R. J. Wallace, R. Kumar, & S. Freeman (Eds.), *Reasons and Recognition: Essays on the Philosophy of T.M. Scanlon* (pp. 307-324). Oxford University Press.
- Watson, G. (2013). Psychopathic Agency and Prudential Deficits. *Proceedings of the Aristotelian Society, 113*(3), 269-292.